

UN ANTIFONARI DE L'OFICI SEGONS EL COSTUM DE LA CATEDRAL DE VIC I ALTRES IDENTIFICACIONS DE MANUSCRITS LITÚRGICS

per FRANCESC-XAVIER ALTÉS I AGUILÓ

RESUM

El cos de manuscrits litúrgics medievals propis del bisbat de Vic estava mancat de l'antifonari de l'ofici diví; ara, però, l'anàlisi del manuscrit Barcelona, Biblioteca de Catalunya, Ms. 619, palesa la seva identitat de llibre litúrgic segons el costum de la catedral de Vic. Altres identificacions tenen per objecte manuscrits litúrgics dels bisbats de Girona i de Tortosa, i dels monestirs de Santa Cecília i de Santa Maria de Montserrat.

Paraules Clau: Vic, Girona, Tortosa, Montserrat, antifonari, processoner, ritual.

ABSTRACT

The corpus of medieval liturgical manuscripts peculiar of Vic diocese lacked the Antiphony of the Divine Office; now, however, the analysis of Ms. 619 i Barcelona, Biblioteca de Catalunya assures its identity as liturgical book following the usage of Vic cathedral. Other identifications are concerning liturgical manuscripts from the diocese of Girona and Tortosa, and from the monasteries of Santa Cecília and Santa Maria de Montserrat.

Keywords: Vic, Girona, Tortosa, Montserrat, Antiphony, Processionary, Ritual.

Entre els llibres litúrgics medievals propis dels bisbats de Catalunya, hom palesa una llacuna important pel que fa als dos principals llibres litúrgics musicals, és a dir, l'antifoner de la missa i l'antifoner de l'ofici, malgrat que se'n conservin força fragments en els nostres arxius i biblioteques. Pel que fa concretament a l'antifoner de l'ofici, no disposem pròpiament més que de l'antifoner Girona, Museu Diocesà, ms. 45 (*Olim: Sant Feliu*, 20), l'atribució gironina del qual resta per aclarir,¹ i, si es vol, les seccions corresponents (ferial i comú dels sants), ja disposades en breviari, del «llibre místic» urgellenc Montserrat, Biblioteca de l'Abadia, ms. 72.²

Fins ara, aquesta era una mancança que era particularment evident en la sèrie de llibres litúrgics propis del bisbat de Vic, justament perquè és la més nombrosa i variada dels bisbats catalans i perquè està constituïda no solament per llibres manuscrits, sinó també per una extraordinària quantitat de fragments manuscrits molt antics i per les primeres edicions tipogràfiques dels seus llibres litúrgics. Actualment, quan en el camp de la troballa i de la identificació de nous manuscrits litúrgics catalans semblaria que gairebé tot ha estat donat i beneït, la identificació d'un antifoner de l'ofici segons el costum de la seu de Vic —no d'un cantoral tardà qualsevol—, dotat, d'altra banda, d'una certa antiguitat i d'una bona presentació, es converteix en un *desideratum* inesperat.

EL MS. 619 DE LA BIBLIOTECA DE CATALUNYA: UN ANTIFONER DE L'OFICI SEGONS EL COSTUM DE LA SEU DE VIC

Es tracta d'un magnífic antifoner de l'ofici, adientment rubricat amb els *initia* dels himnes, càntics, col·lectes, capítules, homilies, sermons i proses de l'ofici, que fou versemblantment copiat en el segon quart del segle XIII per un prevere anomenat Pere de Boixeda, de qui no sabem res més. Aquest manuscrit ens ha pervingut com un antifoner de Barcelona. L'origen d'aquesta atribució cal cercar-lo, sigui en el catàleg de l'antiga Biblioteca Dalmasas —adquirida per a la Biblioteca de Catalunya l'any 1916—, sigui en la denominació toponímica d'*Antiph. ms. Barcelonense saec. 12 (Privatbesitz)*³ amb la qual el cità el jesuïta Guido M. Dreves,⁴ sigui perquè el volum, abans o després de la consulta del jesuïta, hagués portat

1. J. M. MARQUÈS i M. dels S. GROS, «L'antifonari de Sant Feliu de Girona (Girona, Museu Diocesà, ms. 45)», *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, vol. 6, Barcelona 1995, p. 184-185.
2. F. X. ALTÉS i AGUILÓ, «El llibre místic de Sant Romà de les Bons (Andorra) (Biblioteca de l'Abadia de Montserrat, ms. 72)», *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, vol. 13, Barcelona, 2005, núm. 1-802, 1294-1674.
3. G. M. DREVES, *Analecta Hymnica Medii Aevi. Hymnodia Hiberica*, vol. 17, Leipzig, 1894, núm. 1 i 28.
4. G. M. DREVES, *Analecta Hymnica Medii Aevi. Hymnodia Hiberica*, vol. 16, Leipzig, 1894, p. 9.

en el llom de l'enquadernació un teixell amb el títol *Antiphonale Barcinonense*.⁵

Curiosament, aquesta atribució barcelonina la donà per bona mossèn Higiní Anglès,⁶ i no fou fins a la dècada dels anys 1965-1975 que el doctor José Janini, en revisar i descriure el manuscrit per al seu conegut catàleg de manuscrits litúrgics, cregué que tipològicament es tractava d'un antifoner de Girona, atès que el Propi dels Sants hi comença el dia de sant Nicolau (6-XII), característica dels llibres litúrgics medievals del bisbat de Girona. Aquesta percepció, que, versemblantment, la hi confirmà la presència al darrer full (f. 139v) de dues peces pròpies de l'ofici per a la festa de sant Feliu de Girona (1-VIII), el dugué fins i tot a suposar-lo copiat per a la canònica de Sant Feliu de Girona.⁷ Una prova d'aquesta procedència gironina el doctor Josep M. Marquès i Planagumà la veia en la celebració de la commemoració dels sant Sinforià i companys màrtirs en el dia de l'octava de l'Assumpció (21-VIII),⁸ però val a dir que això no constitueix cap singularitat gironina i que es retroba en els llibres litúrgics del bisbat de Vic.⁹

La fitxa descriptiva d'aquest antifoner de l'ofici Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 619, que caldrà ampliar i completar quan en publiqui l'edició, és aquesta:

Datació: Segon quart del segle XIII.

Descripció: Un volum en pergamí, de 375 x 260 mm, format per divuit quaderns quaterns, ara mancats d'alguns fulls, amb les cares del pergamí plegades i disposades així: < > < > | < > < >. Pautat amb punta seca per la cara de pèl. Escrit a línia tirada formant una caixa d'escriptura de 305 x 200 mm, generalment amb tretze línies de text i música per plana. Actualment té cent trenta-nou folis, amb una numeració antiga en xifres romanes, del segle XVII, i una de moderna amb l·lapis. Hi manquen els antics XXXI (entre f. 30-31), LV (entre f. 53-54), LXXXVII (entre f. 78-80), LXXXII (entre f. 88-89), CX (entre f. 105-106). Relligadura, restaurada, de camussa marró sobre cartró. Els cantells del volum estan pintats de vermell. Escripura en lletra gòtica i notació musical amb tinta marró; grans caplletres dibuixades i ornades alternant els colors vermell i verd, i petites inicials llombardes en vermell. Notació musical aquitana sobre dues

5. Segons la descripció donada per J. GARRIGOSA I MASSANA, *Els manuscrits musicals a Catalunya fins al segle XIII: L'evolució de la notació musical*, Lleida, 2003, p. 86, núm. [63].
6. H. ANGLÈS, *La música a Catalunya fins al segle XIII*, Barcelona, 1935, p. 160 i làm. 41; H. ANGLÈS, *La música española desde la Edad Media hasta nuestros días*, Barcelona, 1941, p. 18, núm. 9.
7. J. JANINI, *Manuscritos litúrgicos de las bibliotecas de España*, vol. 2, Burgos, 1980, p. 55, núm. 432.
8. J. M. MARQUÈS I M. DELS S. GROS, «L'antifoner de Sant Feliu de Girona», p. 185, nota 17.
9. Pel que fa al calendari i al missal del bisbat de Vic, vegeu F. X. ALTÈS I AGUILÓ, *Missale Vicense 1496*, Barcelona, 2001, p. 54-61, f. [v] i lvi de la segona foliació.

ratlles, vermella i groga, aquesta sovint imperceptible, amb claus de fa i do i guió final. Als marges laterals duu afegides, als segles XIII i XIV, algunes referències sovint força esborrades, i als marges inferiors alguna antífona sencera. *Explicit* amb indicació del copista.

Procedència: De l'antiga Biblioteca Dalmases de Barcelona, adquirida l'any 1916 per a la Biblioteca de Catalunya.

Bibliografia: G. M. DREVES, *Analecta Hymnica Medii Aevi: Hymnodia Iberica*, vol. 16, Leipzig, 1894, p. 9, i vol. 17, núm. 1 i 28; [R. d'ALÒS], «La Biblioteca Dalmases», *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, 3 (1916), p. 45; J. GUDIOL, *Els trescentistes: Segona part*, Barcelona, c. 1924, p. 308; J. DOMÍNGUEZ BORDONA, *Manuscritos con pinturas*, vol. 1, Madrid, 1933, p. 52, núm. 89; H. ANGLÈS, *La música a Catalunya fins al segle XIII*, Barcelona, 1935, p. 160 i lám. 41; H. ANGLÈS, *La música española desde la Edad Media hasta nuestros días*, Barcelona, 1941, p. 18, núm. 9; *Guía de la Biblioteca de Catalunya de la Diputación Provincial de Barcelona*, Barcelona, 1959, p. 78; *El arte románico. Exposición organizada por el Gobierno español bajo los auspicios del Consejo de Europa: Catálogo*, Barcelona i Santiago de Compostela, 1961, p. 218, núm. 218; *Cincuenta años de la antigua Biblioteca de Catalunya*, Barcelona, 1968, lám. XI; J. JANINI, *Manuscritos litúrgicos de las bibliotecas de España*, vol. 2, Burgos, 1980, p. 55, núm. 432; J. GARRIGOSA I MASSANA, *Els manuscrits musicals a Catalunya fins al segle XIII: L'evolució de la notació musical*, Lleida, 2003, p. 86, núm. [63] i lám. XXIII.

Descripció:

F. 1: Antic full blanc de guarda del volum, omplert al segle XV amb tetragrames amb diverses entonacions del *Gloria Patri*, *Benedicamus* i *Ite missa est*.

F. 1v-58v: Cicle temporal des del diumenge primer d'Advent fins a l'octava de la Pentecosta; f. 59-65: Diumenges I a XXIII *post octabas Pentecostes*; f. 65: *Dominica in Trinitate*; f. 66v-71v: antífoes ferials estivals per al càntic evangèlic de l'ofici de vespres (juny a novembre): *Historia Regum mensis junii et julii dicende*; f. 68: *Antiphonas de Sapientia mensis augusti...*; f. 72: *Antiphonas Trium Puerorum. Mense october et november canende*.

F. 73-127: Propi dels Sants des de sant Nicolau (6-XII) fins a sant Andreu (30-XI); al f. 93, entre els sants Gervasi i Protasi (19-VI) i el naixement de sant Joan Baptista (24-VI), hi ha l'ofici *In dedicatione ecclesie*.

F. 127-133: Comú dels Sants.

F. 133v-134v: *In commemoratione defunctorum.*

F. 134v: *Explicit: Finito libro reddatur gratia Christo | Petrus sacerdos de Boxeda qui me scripsit.*

F. 135: Antic full blanc de guarda, en el qual hom afegí, musicats, al segle XIV, el *Kyrie Fons Bonitatis*, l'himne *Felix festum Felix dies* i l'antifona *Alme Felix flos celestis*.

Arran d'unes consultes puntuals que vaig fer a aquest manuscrit l'any 2005,¹⁰ em va sorprendre alguna de les atribucions que féu Janini i, tot cercant de verificar-la, vaig ensopegar, com qui diu només obrir el volum, amb la nodrida llista d'*initia* de les dobles lectures per a les matines de la festa de Nadal. Ja d'entrada, aquest conjunt orientava indiscutiblement el manuscrit cap a la tradició litúrgica del bisbat de Vic cosa que uns fulls més endavant, confirmaven les indicacions de caràcter toponímic pròpies de la catedral osonenca que configuren les minses rúbriques d'algunes antífonas destinades a les processons intracatedralícies de la seu de Vic en els dies de Nadal i de l'octava de Pasqua. La resta fou de bon descabdellar, tot i restar pendent la confirmació d'algun detall.

La principal característica d'aquest antifoner és la seva concordança i, particularment, la seva profunda relació amb la consuetudina de la catedral de Vic escrita pel canonge Andreu Salmúnia (=CSalmúnia) entre els anys 1216 i 1228,¹¹ de manera que ambdós llibres, quan cal, s'il·luminen mútuament.

Ho veiem, per exemple, en les esmentades lectures dobles per a les matines del dia de Nadal. En el primer nocturn, les tres clàssiques lectures de la profecia d'Isaïes van seguides cadascuna d'elles d'un *sermo*. Les lliçons quarta, cinquena, sisena, setena i novena també són dobles i estan formades per una *lectio* i un *sermo*, malgrat que ambdós textos són sermons patristics. En canvi, la vuitena està constituïda per l'*incipit* de l'evangeli de sant Joan seguida de la corresponent homilia.

10. F. X. ALTÉS I AGUILÓ, «El llibre místic de Sant Romà de les Bons (Andorra)», p. 94, on vaig citar-lo com a «AGir».

11. M. dels S. GROS, «El *Liber Consuetudinum Vicensis Ecclesie* del canonge Andreu Salmúnia. Vic, Museu Episcopal, ms. 134 (LXXXIV)», *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, vol. 7, Barcelona, 1996, p. 175-294.

Ms. 619, f. 12

CSalmunia, 72

Lectio prima: Primo tempore*Sermo:* Natale Domini de.*Lectio II^a:* Consolamini.*Sermo:* Salvator noster.*Lectio III^a:* Consurge consurge.*Sermo:* Exultemus in domino.*Lectio IIII^a:* Hodie fratres karissimi.*Sermo:* Iustissime fratres.*Lectio V:* Clementissimus pater.*Sermo:* Cupientes aliquid.[*Lectio VI^a*] *Homilia:* Exiit edictum.*Sermo:* In adventu dominico.*Lectio VII^a. Homilia:* Pastores loquebantur. Nato in Bethleem*Sermo:* In adventu dominico.*Lectio VIII. Homilia:* In principio erat.

Vox spiritualis aquile.

Lectio VIII^a: Castissimum Marie.*Sermo:* Audite fratres.*Sermo:* Inter pressuras*Alius sermo:* Sed vos inquam convenio.*Versus:* Iudicii signum.*Evangelium:* Liber generationis*Lectio prima:* Primo tempore, *cum sermone* Natalis Domini dies ea de causa.*II^a Lectio:* Consolamini consolamini popule meus, [*cum sermone* Salvator noster dilectissimi].*III^a Lectio:* Consurge consurge *cum sermone* Exultemus in domino.*IIII^a Lectio:* Hodie fratres karissimi Christus natus est, nos renati.*cum alio sermone* Iustissime fratres.*V^a Lectio:* Clementissimus pater *cum alio sermone* Cupientes aliquid.*VI^a Lectio.* Omelia Exiit edictum a Cesare Augusto.*cum sermone* In adventu dominico, fratres karissimi.*VII^a Lectio: Omelia:* Pastores loquebantur ad invicem.*cum sermone alio* In adventu dominico, fratres karissimi, cui honorem debitum.*VIII^a Lectio: Omelia:* In principio erat Verbum. Vox spiritualis aquile.*VIII^a Lectio:* Castissimum Marie virginis. *Item alii sermones:*

Audite fratres, audite Mariam colloquentem nobiscum,

et Inter pressuras,*et* Set vos in que convenio o iudei, *cum versibus* Iudicii signum, hec de Christi nativitate.*Evangelium:* Liber generationis.

Aquest conjunt de lectures, que és propi de la tradició litúrgica de Vic – per cert, diferent de la tradició gironina – i que es retroba en els breviaris segons el costum de Vic, està format per textos manllevats als homiliaris de Pau Diaca i d’Alanus de Farfa, i per textos característics dels homiliaris de tradició litúrgica catalanonarbonesa. La coincidència entre la consuetat catedralícia del canonge Salmúnia i l’antifoner ms. 619 pel que fa a l’homiliari no s’acaba ací; en el cicle temporal – des de l’Advent fins al Diumenge de Rams –, quan l’antifoner indica els *initia* propis d’homilies o bé de sermons, sempre corresponen als de la consuetat.

Aquesta correspondència fa que la consuetada del canonge il·lumini la funcionalitat o bé la destinació d'algunes antífones que en l'antifoner ms. 619 duen rúbriques genèriques, com és el cas, en la darrera setmana d'Advent, del nodrit grup d'onze antífones majors vespertines dites *de la O*, la destinació de les quals la consuetada assigna i justifica breument:

Ms. 619, f. 10-10v

CSalmúnia

Hee antiphona dicatur vii dies ante Natale Domini ad vespervas:

O Sapiencia, O Adonay. O radix. O clavis. O Oriens. O rex gentium. O Emmanuel.

O Virgo virginum.

O Gabriel. O celorum. O celebs pudica.

60. *Hee vii antiphone debent dici continuate:*

O sapiencia. AL. O adonay. AL. O radix Yesse. AL. O clavis David. AL. O oriens. AL. O rex gentium. AL. O Hemmanuel. *Iste vero viiem dicuntur propter vii dona Spiritus Sancti. Octava est O Virgo virginum propter illid scilicet <dicto> a <a>rchangelo: B(enedicta) e(s) V(irgo). Tres vero que remanent scilicet: O celorum domine, et O Gabriel, et O celebs pudica dicuntur ad introitum de anno in annum dominica ante Natale Domini.*

S'esdevé el mateix quan, a continuació de les segones vespres de Nadal, l'antifoner ms. 619 presenta nou antífones *per ebdomada*, les quals, segons s'infereix de la consuetada, estaven destinades a fer la funció de commemoracions de santa Maria i de Nadal en l'ofici de vespres durant les setmanes subsegüents a la festa de Nadal:

Ms. 619, f. 14-14v

CSalmúnia, 93

Antiphonas per ebdomadas:

Beatus venter qui te portavit...
Nesciens mater virgo...
Virgo Verbo concepit...
Virgo dei genitrix...
Virgo sacra et virili...
Virgo sancta et fidelis...
Alias antiphonas per ebdomadam
Propter nimiam caritatem suam...
Christus deus noster in quo...
Christo datus est principatus...

IN FESTO CIRCUMCISSIONIS DOMINI...

Deinde infra ebdomadam, dicantur antiphone de sancta Maria

Beatus venter qui te portavit,

et de Nativitate,

Propter nimiam caritatem suam

Una d'aquestes antífonas la consuetat l'assigna a les segones vespres del dia de l'Epifania: *Commemoracio de sancta Maria: A. Virgo sacra* (CSalmúnia, 100 i 104). També en les segones vespres de la *Dominica in LXX*, l'antífoner ms. 619 presenta quatre antífonas per al càntic evangèlic la funcionalitat de les quals és determinada per la consuetat catedralícia:

Ms. 619, f. 27v

CSalmúnia

*Dixit paterfamilias...*150: *Dixit paterfamilias.*151: *INFRA EBDOMADAM Ad vesperas, dicantur alie antiphone de evangelio...**Hi novissimi una hora...**Sic erunt novissimi primi...**Multi enim sunt vocati, pauci...*

[al marge inferior del full hi ha afegida

l'antífona]: *Tolle quod tuum est...*

En el cas, però, d'una addició a la consuetat en la qual es fa remissió a un grup d'antífonas indeterminades de l'antífonari catedralici destinades als càntics evangèlics dels oficis de laudes i de vespres de les fèries de l'octava de l'Ascensió, és l'antífonari ms. 619 que complementa la rúbrica que llegim en la consuetat:

Ms. 619, f. 55

CSalmúnia, 355

PER OCTABAS [ASCENSIONIS]

*Evangelium:**Nisi eum habiero...**Non vos relinquam orphanos...**Elvatis manibus...**Domine si in tempore...**Dominus quidem Ihesus postquam...**Illi autem profecti...**Elevatis m[anibus...].*[afegitó de final del segle XIII] *Per omnes octabas leguntur... et in diebus illis pro festis non dicantur in vesperis nec in laudibus nisi antiphonas ad Benedictus et ad Magnificat dicuntur [...] in antifonario continentur.*

Una cosa similar s'esdevé també amb el Processoner de la catedral osonenca, escrit entre els anys 1278 i 1318,¹² el qual ajuda a il·luminar la sèrie d'antífonas que l'antífonari ms. 619 assigna al desenvolupament de les processons intracatedralícies *Ad fontes* que se celebraven en acabar l'ofici de vespres durant l'octava de Pasqua:

12. M. dels S. GROS, «El Processoner de la catedral de Vic. Vic, Mus. Episc., ms. 117 (cxxiv)», *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, vol. 2, Barcelona, 1983, p. 73-130.

Ms. 619, f. 48-51

Processoner Vic

Ad fontes:

Christus resurgens. VR. Dicunt nunc.
VR. In resurrectione. *Oratio:* presta
quesumus.

Sancta Maria:

Et valde mane. VR. Mulieres. VR. Venit
Maria. *Oratio:* Spiritum nobis domine.

In reversione:

Surrexit dominus de sepulcro... VR.
Gavisi sunt.

Alia processio infra ebdomadam:

Pre timore autem. Laudate pueri.

Respondens autem. In exitu Israel.

Processio ad Crucem:

Venite omnes adoremus... VR. Dicite
in nationibus.

Oratio: Solita quesumus.

Crucifixus surrexit a mortuis...

Ihesum qui crucifixus est...

Resurrexit dominus a mortuis...

Cito euntes dicite...

DOMINICA.... *In processione ad Crucem:*

Venite omnes. VR. Dicite in nationibus.

Oratio. Solita quesumus.

Ad Sepulchrum:

Surrexit dominus vere.

Oratio: Omnipotens sempiterna.

Ad Sanctam Mariam.

Et valde mane. VR. Mulieres. VR. Venit
Maria. *Oratio:* Spiritum nobis domine.

Ad Sanctum Petrum.

Surrexit dominus. VR. Gavisi sunt.

Oratio: Deus qui beato Petro.

108. *In die Sancto Pasce ad processionem
ad fontes:*

RS. Christus resurgens.

Et ad Sactam Mariam:

RS. Et valde mane...

In reversione ad Sanctum Petrum:

RS. Surrexit dominus de sepulcro...

VR. Qui pro nobis pependit de ligno.

112. FERIA IIII^a, V^a ET VI^a POST PASCHA.

Ad fontes: A. Pre timore autem, cum Ps.
Laudate pueri.

In reversione ad Sanctum Petrum:

A. Respondens autem angelus. Ps. In
exitu.

SABBATO.

113. *Ad vespereos in processione ad
Sanctum Nicholaum dicatur hec
antiphona:*

Venite omnes, adoremus...

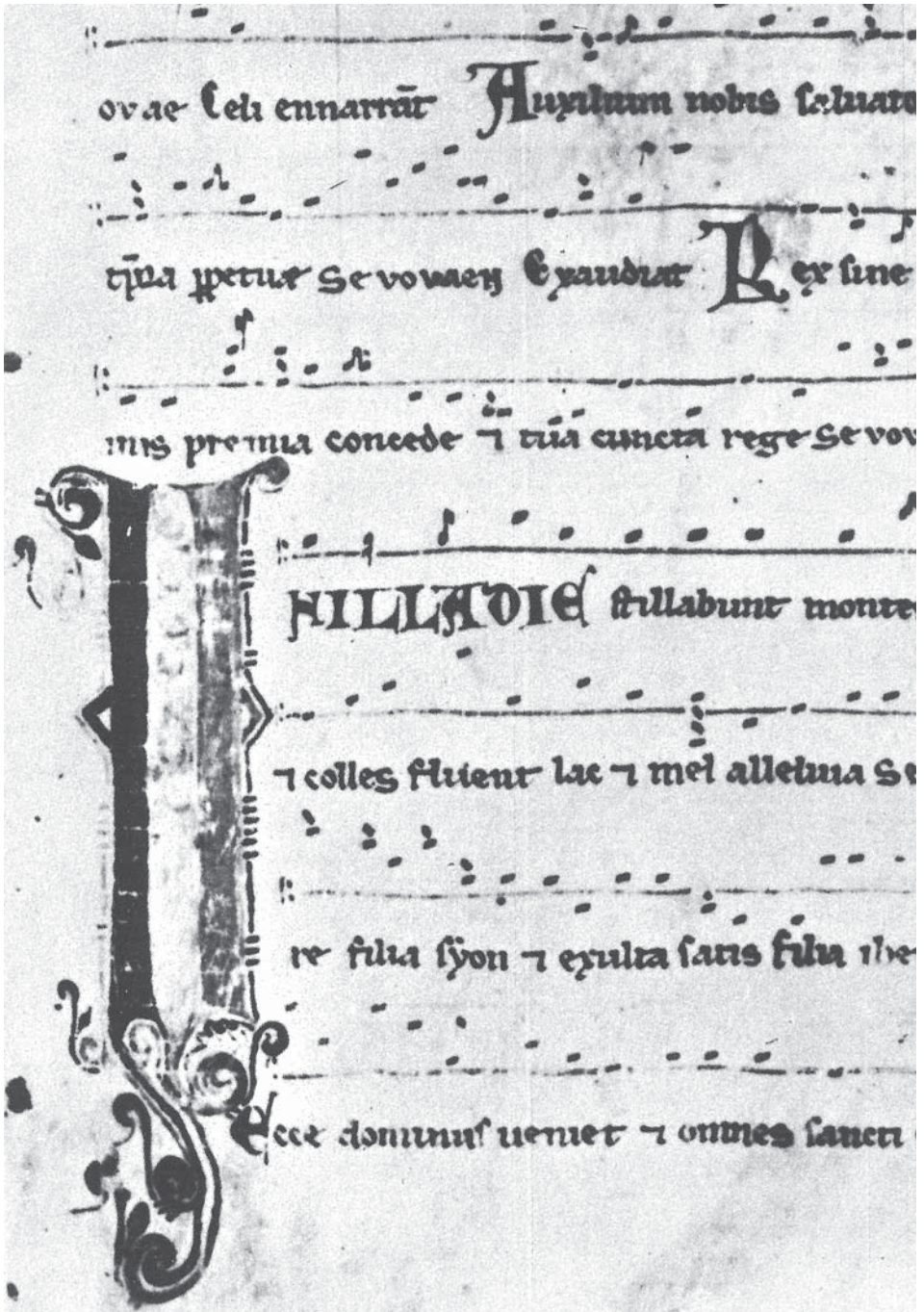
115. *Finita oratione cum supradicta
antiphona, ad Sanctum Sepulchrum:*

A. Surrexit Dominus de sepulcro...

116. *Ad Sanctam Mariam, responsorium
sine verbeta: Et valde. [VR. Venit
Maria nuntians].*

In reversione ad Sanctum Petrum:

RS. Surrexit.

La concordança entre l'antifoner i la consuetada també és plena pel que fa al santoral. En el Propi dels Sants, l'antifonari ms. 619 reflecteix perfectament el santoral relativament reduït que presenta la consuetada catedralícia de Vic, amb la particularitat que s'inicia amb la festa de sant Nicolau (6-xii), tal com ho fan els llibres litúrgics del bisbat de Girona. Tanmateix, cal assenyalar que, dels llibres litúrgics de Vic conservats, la consuetada catedralícia és la primera a començar el santoral el dia de sant Sadurní (29-xi), mentre que el capitulari i el processoner catedralicis, que són cronològicament anteriors, el comencen el dia de sant Esteve.¹³ Tot i això, el santoral del ms. 619 supleix el que manca en la consuetada a causa de la pèrdua d'un quadern (CSalmúnia, 594-595) que afecta el santoral posterior a l'Assumpció (15-viii) fins a sant Miquel (29-ix). Tanmateix, cal assenyalar que l'antifoner hi afegeix dues festes significatives: santa Eulàlia barcelonina (12-ii)¹⁴ i la dedicació d'església (20-23-vi).

Aquestes i altres concordances entre la consuetada catedralícia i l'antifonari ms. 619 palesen que l'antifoner catedralici de l'ofici sobre el qual treballava el redactor de la consuetada es correspon plenament amb un model reflectit en el ms. 619. Però el que crida especialment l'atenció és la interrelació entre l'antifoner ms. 619 i la majoria de les addicions, no rubricals, introduïdes en la consuetada catedralícia en la darrerria del segle XIII, i això tant si es tracta d'esmenes o supressions per raspat en ambdós manuscrits (CSalmúnia, p. 199, notes 35 i 36), com si es tracta d'un afegitó fet al marge inferior del foli 30 de l'antifoner — *Antiphona. Cecus magis ac magis dicebat ut eum dominus illuminaret* —, al qual fa referència, justament, l'addició de CSalmunia, 167.

Tota aquesta sèrie de coincidències tan menudes i, per dir-ho així, tan casolanes, només és imaginable si ambdós manuscrits foren utilitzats a la catedral de Vic.

Cronològicament, això és possible, atès que la consuetada catedralícia fou confegida entre els anys 1216 i 1228¹⁵ i l'antifoner ms. 619 sembla que cal situar-lo en el segon quart del segle XIII, sense que de moment puguem precisar-ho més. L'absència de les festes de santa Tecla, de sant Francesc d'Assís i de sant Domènec, introduïdes pel Concili Provincial Tarraconense de l'any 1239,¹⁶ sembla que, en aquest cas, no pot ser tinguda en compte per poder establir millor la cronologia de l'antifoner, atès que la consuetada catedralícia no solament no les incorpora, sinó que ni les esmenta en les seves addicions.

13. M. dels S. GROS, «El col·lectari-capitulari de la catedral de Vic. Vic, Mus. Episc., ms. 99 (LXIV)», *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, vol. 5, Barcelona, 1994, p. 138, núm. 402; M. dels S. GROS, «El Processoner de la catedral de Vic», p. 101, núm. 178.

14. En cita l'ofici G. M. DREVES, *Analecta Hymnica Medii Aevi. Hymnodia Iberica*, vol. 17, núm. 28.

15. M. dels S. GROS, «El Liber Consuetudinum Vicensis Ecclesie del canonge Andreu Salmúnia», p. 180.

16. J. M. PONS GURI, «Constitucions conciliars Tarraconenses», *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. 47 (1974), p. 103.

La procedència catedralícia de l'antifoner ms. 619 podria explicar la presència de la prosa *Felix festum, felix dies*¹⁷ i de l'antifona *Alme Felix flos celestis*, perquè Sant Feliu de Girona tenia altar propi i festa solemne a la seu osonenca (CSalmúnia, 432 i 696). Tanmamteix, el perquè de la presència d'una festa de dedicació d'església entre els dies 20 i 23 de juny, que no és la catedralícia (31-VIII), resta per aclarir.

UN NOU MANUSCRIT DE L'ORDINARI SACRAMENTAL DEL BISBAT DE TORTOSA

L'any 1960 o poc abans, una llibreria antiquària de Barcelona anunciava en el seu butlletí d'ofertes un «ritual de la província de Tarragona», manuscrit, pel preu de 18.500 pessetes. Aquest ordinari sacramental és l'actual manuscrit Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 4005, i pertany inequívocament a la tradició litúrgica de Tortosa. Comencem per identificar-lo:

Datació: Principis del segle XVI.

Descripció: Un volum en pergamí, que fa 265 x 195 mm i, amb les tapes, 300 x 200 mm. Està format per nou quaderns: vuit quaterns i un duern. Disposició i plegat de les cares del pergamí: > < > < | > < > <. Pautat amb mina de plom. S'aprecia el punxat en els marges exteriors. Escripura a línia tirada, amb divuit línies o bé sis pentagrames per plana, formant una caixa d'escripura de 180 x 115 mm. Presenta reclams al centre del marge inferior i signatures a l'angle inferior dret dels quatre primers fulls del quadern. Té seixanta-sis folis numerats modernament amb tinta, sense comptar-hi el full blanc original de la guarda davantera, encartat amb orella en el primer quadern, i dos fulls de guarda posterior. Conserva la relligadura originària amb tapes de fusta recobertes de camussa groga i tanques metàl·liques. Escripura gòtica en tinta vermella i negra. Rúbriques. Inicials en colors vermell i blau, algunes ornades amb abundosa filigrana (f. 1, 49, 50 i 52v). Notació musical quadrada sobre pentagrames en vermell.

Procedència: Segons el catàleg de venda d'aquest manuscrit, portava un ex-libris manuscrit de *Francisco de P. Momblanch*, versemblantment al centre de la falsa guarda davantera, que ara es veu enèrgicament raspat.

Bibliografia: LIBRERÍA ANTICUARIA PRO LIBRIS DE BARCELONA, *Boletín*, núm. 14 (1960?), p. 68, núm. 188 i lám. en color a la p. 61.

Contingut:

F. 1: Benedicció de l'aigua i aspersion dominical: *Alexander papa constituit aquam aspersionis cum sale benedici in habitaculis hominum...*

F. 4v: *Incipit ordo ad catecuminum.*

F. 17: *Ordo ad comunicandum infirmum*. Un cop retornada la processó del viàtic a l'església el sacerdot diu als qui l'han acompanyat: *Tots los que be e devotament heu acompanyat lo cos precios de nostre senyor deu Jesucrist haveu guanyats tots los perdons otorgats per los sants pares de Roma. E haveu guanyats huytanta dies de perdo, atorgats per lo reverendissimo senyor archabisbe de Tarragona, e quaranta per lo senyor bisbe de Tortosa, los que haveu portat lum los haveu guanyat doblats...*» (f. 22v-23).

F. 23v: *Ordo extreme unctionis*.

F. 37: *Modo sepeliendi mortuos*.

F. 49: *Incipit rubrica ad celebrandas nuptias*; f. 61v: *Ordo in secundis nuptiis*.

F. 62: *Absolutio generalis ad culpam et penam*.

F. 64-66: *Incipiunt benedictiones terminorum*.

En un estat de conservació que hom el creuria gairebé nou de trinca, aquest manuscrit l'esmentat catàleg de venda el qualificà de «ritual de la província de Tarragona» per la referència que en el f. 17 es fa –i que he transcrit– a les indulgències concedides per l'arquebisbe de Tarragona i el bisbe de Tortosa als acompanyants del viàtic, que retrobem literalment en l'*Ordinarium sacramentorum ritum dyocesis Dertusensis, valde copiosum, et per expertos viros bene ordinatum, ideo sacerdotibus maxime curatis est valde utilissimum, cum suis additamentis*, imprès a Barcelona per Joan Rosembach l'any 1524, 58v.

Es tracta d'una monició, força comuna als ordinaris sacramentals de l'antiga província eclesiàstica Tarraconense, però específica en cada bisbat. Així, per exemple, l'ordinari sacramental de Tarragona imprès l'any 1530, f. 70, l'expressa d'aquesta manera:

Tots los qui haveu acompanyat lo sacratissim cors de Iesuchrist: haveu complida una de las set obras de misericordia. Axi mateix haveu gonyat c dies de perdo atorgats per papa Urba quart. E altres c dies atorgats per papa Marti quint, e LXXX dies atorgats por lo reverendissimo senyor Archabisbe de Tarragona. Tos los qui haveu portat lum los haveu gonyat doblata. Molts altres ne haveu gonyats, atorgats per altres prelats de sancta mare sglesia...

D'altra banda, tal com ho retrobem en altres ordinaris catalans i s'escau a la preeminència, en aquesta monició sempre s'esmenta primer el bisbe metropolità i després el diocesa.¹⁸ Un cas curiós és el de l'ordinari sacramental de Barcelona imprès l'any 1501, en el qual, a més de

17. G. M. DREVES, *Analecta Hymnica Medii Aevi. Hymnodia Iberica*, vol. 8, p. 127, núm. 162.

18. [*Precepta dominicalia*], Barcelona, 1531, f. [6v]; [Ordinari d'Urgell], Venècia, c. 1509, (sign. e2v); *Ordinarium sacramentorum... secundum sacrosancte Urgellensis ecclesie ritum*, Saragossa, 1536; *Ordinarium Urgellinum*, Lió, 1548, f. 116v.

glia inter scōs et electos tuos resu-
 scitatus respiciet. **P** xp̄m. Et cum
 venerint p̄ uiam cantet̄ sequentes p̄.
G t̄ immaculat̄. **R** etribue. Et
 si nō sufficiant aliquib⁹ p̄s de bonis
 cantia grad⁹ dicatur. Et cum puene-
 rit ad introitus ecclie dicat **Rz.**

Ibera me domine de iuis infer-

m. **p** Qui portas eceas confrege st̄

et uisita st̄ infernu in et dedisti

l'arquebisbe de Tarragona i del bisbe de Barcelona, es concedeixen també indulgències atorgades pel bisbe de Mallorca.¹⁹

L'interès d'aquest manuscrit rau no solament en la identificació de la seva adscripció tortosina, sinó especialment en la seva versió del ritual, atès que, molt possiblement, representa la/una versió de l'ordinari sacramental que circulava pel bisbat de Tortosa, mentre que els altres manuscrits conservats,²⁰ i fins i tot l'*Ordinarium sacramentorum ritum dyocesis Dertusensis* imprès l'any 1524, malgrat el seu títol, representen fonamentalment el ritual catedralici i de la ciutat de Tortosa.

Tot amb tot, es pot afirmar que el conjunt ritual i rubrical reflectit en aquest ordinari de la Biblioteca de Catalunya resulta molt pròxim a l'ordinari Tortosa, Arxiu Capitular, ms. 113, tot i ser catedralici.²¹ D'altra banda, els seus orígens catedralicis s'entreveuen en petites al·lusions canòniques que s'hi han esmunyit; per exemple, en rúbriques del ritus d'enterrament (f. 39v: *ad libitum precentoris*; f. 49: *ad dispositionem precentoris*), o bé en el ritus de benedicció del terme (f. 64: *incipiat canonicus*). Tanmateix, aquest nou ordinari aporta novetats, amb l'adaptació genèrica de les rúbriques, els diàlegs i les monicions en català, especialment en els ritus de comunió dels malalts, del viàtic i de l'extremunció; també les melodies de les antífones i dels responsoris no sempre coincideixen amb les de l'ordinari imprès l'any 1524. Un petit detall de caràcter devocional que no duu aquest darrer ordinari és la prescripció, al final del ritus del baptisme, d'acabar-lo amb la deposició de l'alba baptismal i l'anada al davant de la imatge de la Verge Maria per proclamar-hi el pròleg de l'Evangeli de sant Joan: «*Postea veniant ante ymaginem Virginis Marie. Et dicatur super infantes evangelium secundum Joannem: In principio erat Verbum*» (f. 16). Altres rúbriques són versemblantment adaptacions del ritual catedralici de la ciutat de Tortosa, com aquesta que trobem al final del ritus d'enterrament:

Ordinarium 1524, f. Cv

Ms. 4005, f. 38v

Et nota quod si funus sepeliatur in cimiterio sancti Joannis extra civitatem idem fit ut in primo, sed dum corpus fuerit ad ianuam que dicitur coll de sancti Joan ibi reponatur corpus, et duo presbiteri intonent Responsum: Heu mihi Domine.

Si forte sepelitur corpus extra civitatem vel villam in aliquo monasterio aut ecclesia dicatur ad exitum civitatis Resp.: Heu mihi Domine.

19. *Ordinarium Sacramentorum Barchinonesis 1501*, ed. facs., Barcelona, 1991, p. [122v]; *Sequens Ordinarium sacramentorum*, Barcelona, 1532, f. 42.
20. Tortosa, Arxiu Capitular, ms. 84, 102 i 131 (J. JANINI, *Manuscritos litúrgicos de las bibliotecas de España*, vol. 2, núm. 722, 730, 738).
21. M. dels S. GROS, «L'antic *Ordinarium Sacramentorum* de la catedral de Tortosa (Tortosa, Arx. Cap., ms. 131)», *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, vol. 8, Barcelona, 1997, p. 215-259.

Des del punt de vista litúrgic, el conjunt de les peces que integren el ritual tortosí prové del Sacramental Gregorià i del seu Suplement, llevat d'alguna peça originària de la tradició litúrgica catalanonarbonesa o bé provinent de la gal·licanohispànica.²²

EL SALTERI FERIAL, HIMNARI I OFICI MENOR DE L'ESGLÉSIA DE SANT ESTEVE D'OLOT

De manuscrits similars procedents del bisbat de Girona, se'n coneixen tres, de procedència desconeguda, a la Biblioteca de la Universitat de Barcelona, i un quart a l'Arxiu Capitular de Girona.²³ Aquest, però, que sabem provinent de l'església de Sant Esteve d'Olot, és el manuscrit musical Barcelona, Biblioteca de Catalunya, M. 659.

Tal com ens ha pervingut, és un manuscrit factici, que fou addicionat quan estava en servei.

Datació: segona meitat del segle XIII, la part originària.

Descripció: Un volum en pergami (f. 1-96 i 108-122bis-123), intercalat amb quaderns de paper (f. 97-117) a principi del segle XVI. La part originària fa 325 x 245 mm. Formada per tretze quaderns, el primer dels quals està mancat del full inicial; el dotzè, d'un full entre els folis 90-91, i el quadern tretzè, del segon full (entre els folis 119-120). Les cares del pergami estan disposades així: <><>|<><>. Els 95v-96v, originàriament, eren blancs. Fou pauta amb mina de plom. L'escriptura és a línia tirada, normalment amb vint-i-tres línies de text i de música formant una caixa d'escriptura que fa 250 x 165 mm. Duu alguns reclams a l'angle inferior dret. Foliació: f. 1-96 i 108-122bis-123. Escrit amb lletra gòtica i notació musical quadrada sobre tetragrames vermells. Rúbriques. Inicials de colors vermell i blau filigranades.

Els quaderns de paper intercalats a principi del segle XVI (l'any 1506 o poc després) són de dues mides. Els f. 97-104 fan 295 x 170 mm i tenen una caixa d'escriptura de 255 x 165 mm escrita a línia tirada, amb lletra gòtica i notació musical quadrada sobre pentagrames. Els 105-117 fan 320 x 245 mm i tenen diverses caixes d'escriptura: a dues columnes (f. 105-109) i a ratlla tirada (109v-117), escrites amb lletra gòtica i notació musical quadrada en colors marró i vermell.

La relligadura del volum és moderna amb pergami, i en la restauració hom reféu molts dels quaderns del volum.

Procedència: Antiga col·lecció musical Carreras-Dagas, adquirida per la Diputació Provincial de Barcelona l'any 1907.

22. M. dels S. GROS, «L'antic *Ordinarium Sacramentorum* de la catedral de Tortosa», p. 221-227.

23. J. JANINI, *Manuscritos litúrgicos de las bibliotecas de España*, vol. 2, núm. 470, 471, 474 i 500.

Bibliografia: F. PEDRELL, *Catàlech de la Biblioteca Musical de la Diputació de Barcelona*, vol. 1, Barcelona, 1908, p. 210, núm. [301]; J. GARRIGOSA I MASSANA, *Els manuscrits musicals a Catalunya fins al segle XIII: L'evolució de la notació musical*, Lleida, 2003, p. 92, núm. [72].

Contingut:

Part originària (f. 1-96 i 108-123):

F. 1-82v: Salteri litúrgic amb antifones escrites sobre tetragrames. Al f. 82v hi ha afegit l'himne de Corpus.

F. 83-95: Himnari amb crides marginals afegides (f. 89 i 95): *require in quaterno novo* (cf. 98 i 102).

F. 95v: Originàriament en blanc, duu l'antífona *Quattuor animalia* amb notació neumàtica sobre tetragrames i col·lectes del santoral afegides al segle xv.

F. 96: Addicions: Epístola farcida de sant Esteve, salm 93 i benediccions per a l'ofici menor de la Mare de Déu; f. 96v: *Pro pluvia postulanda*.

F. 118: *Incipit ministerium beate Marie, quod cotidie cantatur*; f. 120v: *Ministerium sancte Marie in Adventu*; f. 122bis-122v: *Ministerium sancte Marie post natale Domini*.

F. 123-123v: *Incipit officium defunctorum*, només fins a l'inici del segon nocturn de l'ofici de matines.

Quaderns intercalats (f. 97-117):

F. 97-103v: Apèndix a l'himnari (cf. f. 83-95).

F. 104: Llistat dels salms per als oficis de matines del Comú dels Sants.

F. 104v: Himne de sant Josep.

F. 105-107v: Calendari litúrgic del bisbat de Girona, amb santoral i festes de la vila d'Olot i de la comarca, i amb dites llatines d'astronomia i de meteorologia populars.

F. 108-108v: *Latania (sic) in LX^a*, penitencial.

F. 109: *Latania pro mortuis*.

F. 109v-117: Ofici de difunts, musicat.

Respecte dels manuscrits gironins similars, cal assenyalar en aquest salteri coral la presència de l'epístola farcida de sant Esteve, l'ofici menor de la Mare de Déu, la *Letania in Sexagesima* (f. 108-108v) (amb sants característics: *Felix, Narcisse, Cucufas, Abdon et Senen, Geralde, Egidii, Palladii*,

Margarita);²⁴ l'oració conclusiva²⁵ de la *Letania pro mortuis* (f. 109) i els elements locals del calendari. L'addició dels quaderns de paper cal situar-la l'any 1506 o bé poc després, atès que en el calendari ja s'hi esmenta la nova consagració de l'altar major de la parroquial de Sant Esteve d'Olot, sobre la qual una nota inserida en un missal gironí manuscrit d'aquella parròquia, copiat a Barcelona l'any 1485, diu:

Et est notandum quod in die sanctorum Crispi et Crispiani, xxv mensis octobris anno a nativitate Domini [M^o. D^o. V^o], reverendus dominus frater Guillelmus Serra, episcopus Yponensis ac vicarius reverendissimi domini Berengarii de Pavo, episcopi Gerunde, visitando ecclesia Oloti, reconsagravit altare sancti Stephani dicte ecclesie exaratum ratione mutacionis sacristie noviter edificate ex bonis venerabilis discreti Iohannis Sa Coma, ebdomadarii dicte ecclesie, defuncti, qui quidem episcopus concessit quadraginta dies indulgentiarum omnibus dictum altare visitantibus in die Omnium Sanctorum. Et ordinavit quod de dicto festo fiant ix lecciones in officio. Hac etiam, auctoritate propria, graduavit in Pagina Sacra venerabili Iohannem Sa Coma ebdomadarii dicte ecclesie nepotem alterius supra dicti videlicet M^o. D^o sexto.²⁶

El calendari, juntament amb el santoral litúrgic típicament gironí,²⁷ duu les festes vinculades a la parròquia de Sant Esteve i als voltants d'Olot indicades amb el mot «Oloti» escrit al costat de la seva categoria litúrgica. Són aquestes: 4-I: *Octava sancti Stheophani*; 15-I: *Celebratur in ecclesia ville Oloti dedicatio ecclesie dominica post octavas (Epiphanie)*; 14-II: *Valentini martiris, sunt reliquie in dicta ecclesia*; 21-IV: *Georgii martiris*; 8-V: *Inventio sancti Michaelis*; 11-V: *Pontii martiris. Eodaldi othon de Ripol*; 18-VI: *Marci et Marcellini; sunt reliquie in dicta ecclesia Oloti*; 21-VI: *Palladii confessoris et episcopi de Campo Rotundo*; 25-VI: *Alodii episcopi, confessoris; est confratria in ecclesia Oloti*; 9-VII: *Septem fratrum. Et sancti Cristofori*; 13-VII: *Sancte Marguerite virginis et Cleti martiris*; 3-VIII: *Inventio sancti Stheophani prothomartiris*; 21-VIII: *Sancti Privati martiris (afegit)*; 17-IX: *Lamberti episcopi martiris. In ecclesia Oloti fiunt ix lectiones*; 25-X: *In die sanctorum Crispini et Crispiani martirum, racione consecrationis altare maius qui tali die fuit consecratus, fiunt ix lectionum*; 3-XII: *Dalmacii episcopi et martiris, et Barbare [in ecclesia Oloti fit primum officium de Santa Barbara. In sequenti die fit de sancto Dalmatio]*; 2-XII: *Stephani protomartiris*.

24. L'antífona inicial i l'oració conclusiva es retroben en els manuscrits gironins Barcelona, Biblioteca de la Universitat, ms. 505, f. 115, i Girona, Arxiu Capitular, ms. 99 (J. JANINI, *Manuscritos litúrgicos de las bibliotecas de España*, vol. 2, núm. 474 i 500).

25. J. R. BARRIGA PLANAS, *El sacramentari, ritual i pontifical de Roda*, Barcelona, 1975, p. 665; M. dels S. GROS, «El pontifical de Vic. Vic. Arx. Cap., ms. 104 (CV)», *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, vol. 12, Barcelona, 2004, núm. 721.

26. Olot, Biblioteca Marià Vayreda.

27. Ja no hi consta sant Carlemany (29-I), el culte gironí del qual havia estat suprimit l'any 1484 per un obscur manament pontifici (cf. G. ROURA I GÜIBAS, «L'ofici de sant Carlemany al bisbat de Girona», *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, vol. 4, Barcelona, 1990, p. 46-47).

UN PROCESSONER DEL MONESTIR DE SANT DANIEL DE GIRONA

En el primer dels dos volums de Michel Huglo dedicats a l'estudi del processoner, en les p. 303-304, es descriu el manuscrit Girona, Museu Diocesà, inv. núm. 7001, que és un processoner incomplet, copiat a principi del segle XVI, del qual només resten quaranta-vuit fulls que contenen les processons des de l'Advent fins al mes d'agost. És a partir del santoral que hom l'identifica com a processoner certament gironí.

Malauradament, no he pogut consultar aquest processoner atès que la referència està equivocada. El manuscrit no és al fons del Museu Diocesà, l'inventari del qual no arriba al miler, ni tampoc en cap dels arxius i biblioteques eclesiàstiques de la ciutat.

Tanmateix, només resseguint-ne el contingut analitzat per Huglo, salta a la vista una festa el dia 24 d'abril rubricada *In festo sancti Danielis martiris*, dotada amb dos responsoris processionals i una antífona, cosa que la fa destacar entre les altres processons per a les festes del santoral, les qual només tenen assignat un responsori i la corresponent antífona *in introitu ecclesie*.

La solemnitat que aquest conjunt de peces atorga a aquesta festa ens adreça vers el monestir femení de Sant Daniel de Girona. Efectivament, el santoral litúrgic de Girona desconeixia aquesta festa del màrtir sant Daniel,²⁸ al qual celebrava el dia 1 de setembre. El culte d'aquest sant sembla que fou anterior a la fundació o restauració del monestir de Sant Daniel de Girona, realitzada entre els anys 1015-1020, atès que amb la data del primer de setembre ja consta en el martirologi catedralici d'Adó,²⁹ copiat en el tercer quart del segle X.

Segons una narració hagiogràfica tardana, el primer de setembre correspondria a la data del trasllat a la vall de Sant Daniel de les relíquies del suposat anacoreta armeni anomenat Daniel, que hauria estat martiritzat a la ciutat d'Arle,³⁰ mentre que la celebració del 24 d'abril era la seva suposada data obituària. Aquesta era una festa exclusiva del monestir de Sant Daniel,³¹ on l'erudit pare Jaume Villanueva la veié inclosa en un llibre d'hores que s'hi conservava —que ell suposà incunable, però que havia estat imprès a Lió per François Juste (1524-1547)—,³² en el qual es llegia una commemoració de sant Daniel amb l'antífona *O rosa martirii*, manllevada a l'antífona *ad Benedictus* de l'ofici de sant Jordi que duu el Breviari de Vic imprès l'any 1557,³³ i l'oració corresponent.

Les peces que el Processoner de Sant Daniel de Girona assigna a la processó del dia 24 d'abril són dos responsoris manllevats a la suposada *passio* del sant i una antífona pròpia *in introitu ecclesie*:

28. J. M. MARQUÈS, «Els calendaris de Girona», *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, vol. 1, Barcelona, 1978, p. 149.

29. Girona, Arxiu Capítular, ms. 3, f. 96v.

30. A. V. DOMÈNECH, *Historia general de los santos y varones ilustres en santidad del Principado de Cataluña*, Girona, 1630, p. 76-83. La narració la consideren apòcrifa els autors dels *Acta Sanctorum, Aprilis-III*, París i Roma, 1866, p. 269-272.

31. A. V. DOMÈNECH, *Historia general de los santos y varones ilustres*, p. 83.

32. J. VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, vol. 14, Madrid, 1850, p. 161.

33. G. M. DREYES, *Analecta Hymnica Medii Aevi. Hymnodia Iberica*, vol. 17, p. 110.

RESP. *Omnia postponens matrem...* VER. *In templo...*
 RESP. *Cum vidisset...* VER. *Angelorum coniunctus...*
 ANT. *Cunctis amabilis, celi venerabilis...* Daniel.

RELÍQUIA D'UN ANTIFONER DE LA MISSA DEL MONESTIR DE SANTA CECÍLIA DE MONTSERRAT

Quan ja estava en fase d'extinció, l'antic monestir de Santa Cecília de Montserrat (Bages) fou incorporat a l'abadiat de Santa Maria de Montserrat, l'any 1539,³⁴ algun dels seus antics manuscrits litúrgics passà a l'arxiu de Santa Maria de Montserrat,³⁵ on cremà juntament amb tot l'arxiu l'any 1811. D'un antifoner de la missa que fou espellifat se'n conserva un full, fins ara no identificat, a Montserrat, Biblioteca de l'Abadia, Ms. 1061/III.

Datació: Segles XII-XIII.

Descripció: Un foli de pergamí, que originàriament tenia amplis marges, dels quals només resta part de l'inferior i de l'exterior. El retallat del marge superior afecta el cap del text. Actualment fa 300 x 242 mm. Ratllat a punta seca per la cara de la carn. El punxat per al pautat s'aprecia just en el voraviu del full. Escripura en lletra gòtica a línia tirada per a nou línies de música, de les deu originàries, amb notació aquitana-quadrada. Disposició de les cares del pergamí: <. Caixa d'escripura de 165 mm d'amplada. Inicials i rúbriques en tinta vermella. Tinta marró en el text i la notació musical, que està escrita sobre línia vermella. Ocasionalment, hi ha una línia vermella marcant l'octava superior. En el marge inferior del full hi ha escrit «November». Les antífones que hi són indicades només amb l'*incipit* porten afegida una numeració de referència. Altres referències afegides al marge extern de l'anvers del full estan emmarcades en vermell. El revers del full està molt raspat i és de lectura quasi impossible.

Procedència: De les cobertes d'un *Llevador del any 1644 fins 1686* de la parròquia de Santa Maria del Bruc (Anoia).

Bibliografia: A. OLIVAR, «Les supervivències litúrgiques autòctones *Verbena* — que ara estan un xic retallades i borroses (vegeu la làmina corresponent), i en el qual s'hi llegeix:

[Al cap de plana]: *J v[...]*.
 [En la segona referència]: *In Processione. ANT. Pax. | RESP. Regnum. In re[di]tu: Virgo gloriosa. | ??]*.

34. F. X. ALTÉS I AGUILÓ, «Els abats montserratins del segle XVI al *Liber reformationis Montisserrati*», *Studia Monastica*, 32 (1990), p. 171, nota 67, i p. 193-194, nota 161.

35. A. M. ALBAREDA, «L'arxiu antic de Montserrat», *Analecta Montserratensia*, 3 (1919), p. 108-120.

[En la tercera referència]: GLORIA. *dicendum?*. | OR. Deus qui nos. | EPISTOLA. Domine deus.

La segona i la tercera referències, que tenien per objecte recordar els *initia* de les peces litúrgiques pròpies de la festa de Santa Cecília, presenten una relació característica de les consuetes litúrgiques. En la tercera es prescriu el cant de l'himne festiu *Gloria ex excelsis Deo*, i s'indiquen els *initia* de l'oració col·lecta i d'encapçalament litúrgic *Domine Deus meus*. En la segona referència s'indiquen els *initia* de les peces musicals que calia cantar a la processó d'abans de la missa. L'antífona inicial, *Pax*, ha de correspondre a la tradicional antífona processional *Pax aeterna ab aeterno* (CAO 4252), destinada habitualment als diumenges estivals fins a l'Advent³⁷ i que el Processoner de la Seu d'Urgell utilitza com a antífona *in introitu*.³⁸ El responsori *Regnum* correspon al responsori *Regnum mundi omnem* (CAO 7524), que els processoners de les catedrals de Vic i de la Seu d'Urgell assignen per a les festes de verges o de dones santes.³⁹ Finalment, l'antífona *Virgo gloriosa*, per al retorn (*in redditu*) o entrada de la processó a l'església, és una de les antífonas tradicionals de l'ofici del dia de santa Cecília (CAO 5451).

L'assignació d'aquests elements festius, inusitats per a una festa de santa Cecília, als quals cal afegir la presència d'una *prosula* pròpia per a l'Al·leluia de la missa⁴⁰ —un tipus de peça no gaire corrent a Catalunya—, demostra que aquesta era una de les grans festes de l'església per a la qual fou copiat l'antifoner. D'altra banda, la celebració de la processó que precedia la missa major dominical o festiva en les catedrals, canòniques i monestirs descarta que aquesta església pogués ser la parroquial de Santa Maria del Bruc. En canvi, la proximitat geogràfica del monestir de Santa Cecília de Montserrat, així com la manca d'altres referents immediats, indica que aquest fragment segurament prové d'aquell monestir, que tenia alguns drets i rebia censos a la vila del Bruc. Justament la coberta d'una llibreta del segle XV amb censos que el monestir hi rebia és un full provinent d'un manuscrit del *Breviarium in Psalmos* del Pseudo-Jeroni, copiat a la darreria del segle X, (vegeu la làmina corresponent) que segurament també prové de Santa Cecília de Montserrat.⁴¹

36. R.-J. HESBERT, *Antiphonale Missarum Sextuplex*, Brussel·les, 1935.

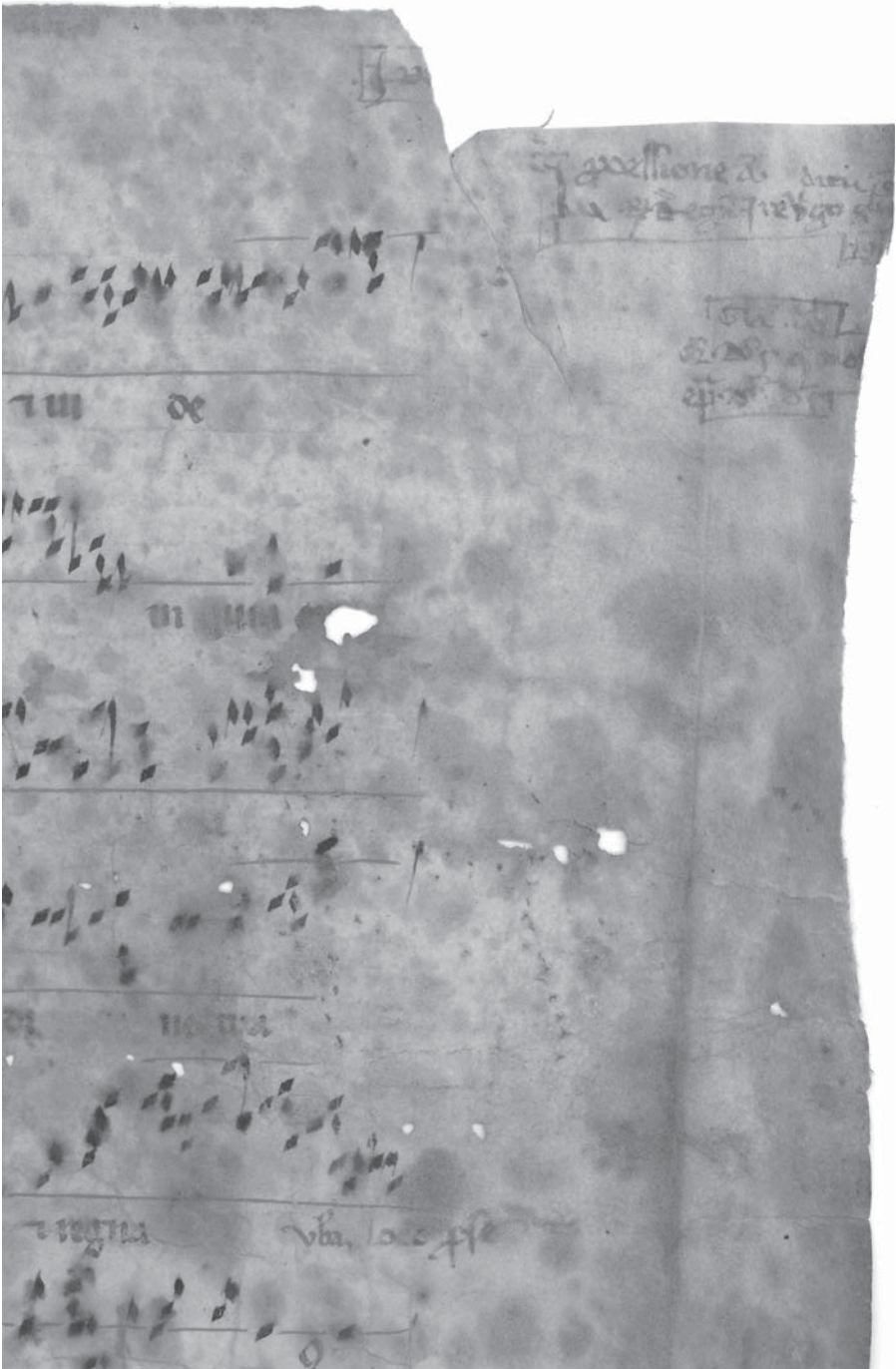
37. M. HUGLO, *Les manuscrits du processional*, vol. 1, Munic, 1999, p. 47*.

38. M. dels S. GROS, «La consuetat antiga de la Seu d'Urgell (Vic, Mus. Episc., ms. 131)», *Urgellia*, 1 (1979), núm. 432, p. 61-62.

39. M. dels S. GROS, «El Processoner de la catedral de Vic», núm. 133 i 259; F. X. ALTÉS I AGUILÓ, *El Processoner de la Seu d'Urgell imprès l'any 1527*, ed. facs. monocroma amb introducció i índexs, Barcelona, 2007, p. CXXX.

40. Editada per E. ODELMAN, *Les prosules limousines de Wolfenbüttel (Corpus Troporum 6: Prosules de la messe)*, Estocolm, 1986, p. 86, núm. 52.

41. Duu el test de PL 26, 1337C-1338; Barcelona, Arxiu de la Corona d'Aragó, Monacals d'Hisenda, Lligalls grans, 19.

Montserrat, Biblioteca de l'Abadia, Ms. 1061/III.

Ipsi ei. I. ... frigidu
 non expedit. nisi. I. ...
 sci. Ubi sunt eunomiar
 ri. ubi sunt macheuoni. I.
 qui dicunt spm scm non
 numeramus cupatre &
 filio. Dñs pat mittit uerbu
 mittit. & tamen plena sa
 ritas non est. nisi sps scs fla
 uerit. fluit sps ei & flu
 entaqz. aque qd ante du
 ru erat molle fiat. quian
 te iusticia illi illi dare n
 poterat. iste discipulis e qm
 aut multa locutus sum. &
 que secunt manifestantur.
 Iremus dñm ut nra duritia
 mollescat. ut & nra peccata

UN BIFOLI D'UN PROCESONER DEL MONESTIR DE SANTA MARIA DE MONTSERRAT

L'any 1960, hom transferí de l'Arxiu Musical de Montserrat a la Biblioteca del Monestir un bifoli de manuscrit musical que hi fou incorporat com a manuscrit Montserrat, Biblioteca de l'Abadia, Ms. 1061/VII. Heus-ne ací la identificació:

Datació: Primera meitat del segle XIV.

Descripció: Bifoli de pergamí, mutilat pel cap i amb el primer full tacat i rosegat, que ara fa 215 x 165 mm. Està mancat del tetragrama corresponent a la primera línia de text i de part del text de l'angle inferior del primer full. Escrit a línia tirada, forma una caixa d'escriptura d'entre 107 i 110 mm d'ample. Disposició de les cares del pergamí: <|>. Lleta gòtica en tinta marró. Inicials en colors blau i vermell filigranades en vermell i morat. Notació musical quadrada sobre tetragrames vermells; ara n'hi ha set dels vuit originaris.

Procedència: De l'Arxiu de Música de Montserrat, tal com ho indica en el marge inferior del segon full una nota escrita amb llapis: «tapes del manuscrit 157/44. Vespres de Corpus. De Montserrat?. S. XVIII».

Bibliografia: A. OLIVAR, *Els manuscrits litúrgics de la Biblioteca de Montserrat*, Montserrat, 1969, p. 12; A. OLIVAR, *Catàleg dels manuscrits de la Biblioteca de Montserrat*, Montserrat, 1977, p. 330.

Descripció:

/f. 1/ [...] laudate propter <vos> glorifi(ca)te re(surge)ntemque de morte adorate⁴² (CAO 4858).

[ANT.] Lapidem quem reprobaverunt hedificantes, alleluya in oculis nostris, /f. 1v/ allelu[ya, alleluya] (CAO 3577).

[ANT.] Spi(ritus) Sanctus ho[die e]thera descendens ab aula et discipulo[rum] corda ingrediens... .. mencium rubiginem exquaquendo//

/f. 2/ ANTIPHONE BEATE MARIE. Quam pulchra es et quam decora... .. videamus si flores /f. 2v/ parturiunt si floruerunt mala punica... .. ubera mea, alleluya. Seculorum amen (CAO 4436).

[ANT.] Alma redemptoris mater que pervia celi porta manens... .. surgere qui curat po// (CAO 1356).

El text de la primera antífona, de la qual només hi ha la part final, correspon al verset de l'antífona processional *Sedit/Stetit angelus ad sepulcrum Domini*, tradicionalment assignada a la processó del Diumenge

42. La pèrdua de part de la tinta, així com la brutícia, en fan dificultosa la lectura.

de Pasqua⁴³ i també a la resta dels diumenges pasquals,⁴⁴ també ho és l'antífona *Lapidem quem reprobaverunt hedicantes*.⁴⁵ La tercera antífona, *Spiritus Sanctus hodie*, és també una antífona tradicional per al Diumenge de la Pentecosta.⁴⁶

Aquest conjunt d'antífonas processionals fa sospitar que aquest processoner representava encara el tipus de processoner més primitiu,⁴⁷ anomenat també *processoner d'antífonas*.⁴⁸

El grup d'antífonas marianes que s'inicia al cap del segon full del bifoli, amb les antífonas *Quam pulchra es* i *Alma redemptoris mater*, hi tenia, versemblantment, la funció d'antífona *ad introitum ecclesiae*, la qual, llevat dels temps d'Advent, Quaresma i Pasqua, acostumava a cantar-se en honor del titular de l'església a la qual s'ingressava. És el cas, per exemple, de les catedrals de Santa Maria de la Seu d'Urgell i de Santa Maria de Tortosa. A la Seu d'Urgell, llevat de les grans festes litúrgiques anyals, l'antífona *ad introitum* sempre era mariana, concretament, l'antífona *Alma redemptoris mater*, alternada amb d'altres també marianes (*aliis de Sancta Maria*)⁴⁹ durant els mesos de juny i de juliol.⁵⁰ De manera similar ho preveu el Processoner de la Seu de Tortosa, en el qual l'antífona *Alma redemptoris mater* es cantava *ad introitum ecclesiae* des de l'Epifania fins al Diumenge de Septuagèsima.⁵¹

FRAGMENT D'ANTIFONER DE L'OFICI SEGONS EL COSTUM DE GIRONA

Justament al començament d'aquestes pàgines he fet referència a l'inici peculiar del Propi dels Sants el dia de sant Nicolau (6-XII) en els llibres litúrgics medievals de Girona. Ara podem constatar-ho en un fragment d'antifoner de l'ofici conservat a Barcelona, Arxiu de la Corona d'Aragó, *Col·leccions. Fragments de manuscrits*, núm. 85.

43. M. HUGLO, *Les manuscrits du processional*, vol. 1, p. 47; M. dels S. GROS, «El processoner de la catedral de Tolosa de Llenguadoc. Madrid, Bn., ms. 136», *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, vol. 4, Barcelona, 1990, p. 152, núm. 131.
44. *Le codex 903 de la Bibliothèque Nationale de Paris (IXe siècle): Graduel de Saint-Yrieix*, Tornai, 1925, col.1. «Paléographie Musicale», núm. 13, p. 146; F. X. ALTÉS I AGUILÓ, *El Processoner de la Seu d'Urgell imprès l'any 1527*, p. 59.
45. *Le codex 903 de la Bibliothèque Nationale de Paris (IXe siècle): Graduel de Saint-Yrieix*, p. 149.
46. M. HUGLO, *Les manuscrits du processional*, vol. 1, p. 47*; M. dels S. GROS, «El processoner de la catedral de Tolosa de Llenguadoc», p. 152, núm. 246 i 250; M. dels S. GROS, «El Processoner de la catedral de Vic», núm. 159; M. dels S. GROS, *Els trovers prozers de la catedral de Vic: Estudi i edició*, Barcelona, 1999, p. 152 i 238.
47. G. DUMAS, «Le processional en Aquitanie: Histoire d'un livre (Xe-XIIIe s.)», *Études Gregoriennes*, 29 (2001), p. 25-26.
48. M. HUGLO, *Les manuscrits du processional*, vol. 1, p. 46*-47*.
49. F. X. ALTÉS I AGUILÓ, *El Processoner de la Seu d'Urgell imprès l'any 1527*, p. 61.
50. M. dels S. GROS, «La consueta antiga de la Seu d'Urgell», p. 237, núm. 375.
51. M. dels S. GROS, «El processoner antic de la catedral de Tortosa (Tortosa, Arx. Cap., ms. 267)», *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, vol. 18, Barcelona, 2010, p. 292, núm. 19.

a-lic tu
Spi-ritus sanctus
 circa descendens ab aula et discipu-
 rum corda ingre- diens sibi
 de- nua- fe- at habita- cula
 Linguis apparendo- in igneis omni-
 bus infudit tran- sinitu- dona q'
 menciu- ru- bi- gi- ne- e- rquando

Datació: Segle XI in.

Descripció: Un foli de pergamí, gruixut, que ara fa 315 x 225 mm. Potser té el marge exterior un xic retallat. Pautat a punta seca per la cara del pèl. Disposició de les cares del pergamí: >. Caixa d'escriptura 235 x 180 mm. Escripció en lletra carolina de mòdul 3 mm. a ratlla tirada en divuit línies. Notació musical catalana sense línia. Tintes marró i vermella en les rúbriques; mini oxidat i groc en les inicials. Gran caplletra N amb ornamentació vegetal al revers del full.

Procedència: Cobertes d'un manual (1530-1531) del notari Damià Corp, de l'arxiu parroquial de Lloret de Mar.

Bibliografia: J. GARRIGOSA I MASSANA, *Catálogo de manuscritos e impresos musicales del Archivo Histórico Nacional y del Archivo de la Corona de Aragón*, Madrid, 1994, p. 240, núm. 314.

Contingut:

/f. 1/ uae.

ANT. In camino ignis ardentis pueri tres et in medio eorum deambulabant, rex; una voce dicebant benedictus deus. Seculorum amen. (CAO 3206).

ANT. Lux erat in flammis maior quam flamma movebat nam cum tres pueros Babilonis voluisset perdere rex, vidit iunctum quasi quartum in quem credere dignum est: salvator erat quem flamma timebat. Seculorum amen (CAO 3650).

ANT. Tres video viros ambulantes per medium ignis et aspectus quarti similitudo est filii dei, alleluia. Seculorum amen (CAO 5180).

ANT. Video virum similem filio dei confortantem pueros in camino ignis alleluia. Seculorum amen (CAO 5394).

ANT. Benedictus dominus Sedrach, Misach, Abdenego, qui erint servos suos de camino ignis ardentis, alleluia. Seculorum amen (CAO 1726).

ANT. Laudemus viros gloriosos qui vicerunt regna mundi, alleluia. Seculorum amen (CAO 3595).

ANT. Trium puerorum cantemus himnum quod cantabant in camino ignis benedicentes dominum. Seculorum amen (CAO 5191).

ANT. Himnum dicamus, alleluia, domino deo nostro, alleluia. Seuouae (CAO 3153).

IN NOMINE DOMINI INCIPIUNT ANTIFONAS DE SANCTORUM FESTIVITATIBUS DE TOTO CIRCULO ANNI. IN PRIMIS IN NATALE SANCTI NICHOLAI.

Antifona ad vespervas in evangelio

O pastor eterne, o clemens et bone custos qui dum devoti gregis preces atten /f. 1v/ deres voce lapsa de celo presuli sanctissimo dignum episcopatum Nicholaum hostendisti tuum famulum (CAO 4051).

Super Venite

Confessorum regem adoremus qui celestis regni meritum et gloriam contulit sancto suo Nicholao (CAO 1056). Ps. Venite.

Antifonas in I nocturno

Nobilissimis siquidem natalibus hortus, velut lucifer Nicholaus emicuit. Seculorum amen (CAO 3888).

ANT. Postquam domi puerilem decursat etatem, cunctis mundi huius spretis oblectacionibus, Christi se iugo subiciens documentis sanctis suum prebuit auditum. Seculorum amen (CAO 4336).

ANT. Pudore bono repletus dei famulus sumptibus datis stupri nefas prohibuit. Seuouae (CAO 4408).

VR. Amavit eum.

Antifonas in II nocturno

Auro virginum incestum, auro patris eorum inopiam, auro prorsus utrorumque detestabilem infamiam del servus exemit Nicholaus. Seuouae (CAO 1534).

ANT. Innocenter pueriliaiura transcendens evangelice institutionis discipulus effectus est. Seculorum amen (CAO 3348).

ANT. Gloriam mundi sprexit cum suis oblectacionibus et ideo meruit provei ad summum sacerdocii gradum. Seculorum amen (CAO 2949).

VR. Iustum deduxit.

Antifonas in III nocturno

Pontifices almi, divina revelatione letificati Nicholaum tunc presulem devotissime consecraverunt. Seuouae (CAO 4309).

ANT. Sanctus quidem triticum, quod a nautis postulaverat, acceptum et sagacitate distribuere et augeri precibus impetravit. Seculorum// (CAO 4795).

En el marge inferior hi ha afegida una antifona molt esborrada: Ad....?

D'aquest fragment d'antifoner cal remarcar que el Propi dels Sants s'inicia, amb rúbrica pròpia, el dia de sant Nicolau (6-xii); i també que les antífones que el precedeixen són les Antiphonas Trium Puerorum per al càntic vetrotamentari de l'ofici de laudes dels diumenges dels mesos d'octubre i de novembre, que són diferents de les de l'antifonari vigatà Barcelona, Biblioteca de Catalunya, M. 619, que he identificat a l'inici d'aquestes pàgines.

FRAGMENT DE LA PART HIVERNAL D'UN HOMILIARI SEGONS EL COSTUM DE GIRONA

La procedència pròxima dels fragments litúrgics conservats en els arxius diocesans i locals ja sabem que, per si mateixa, no és cap garantia absoluta pel que fa a l'origen ni a la seva utilització local. N'és un exemple el fragment d'homiliari de l'ofici Vic, Arxiu Episcopal, *Fragments*, IX/8:

Datació: Segle XII.

Descripció: Un bifoli de pergami, que era l'intern del seu quadern, força menjat per la humitat però que conserva bona part dels marges originals. Ara fa 360 x 270 mm. No s'aprecia el pautat. Disposició de les cares i plegat del pergami: > | <. Escripura gòtica en dues columnes amb trenta línies a cada corondell, tot formant una caixa d'escripura de 295 x 205 mm. Inicials en color. Tinta marró. Rúbriques.

Procedència: Cobertes d'un volum de l'arxiu parroquial de Susqueda (La Selva).

Contingut:

/f.1/ illi populo pro eius carnalitate et corde adhuc lapideo talia data sunt... *Leccio III^a* ... et humiliabam in ieiunio animam meam (Hom. Girona, 44).⁵²

FERIA III^a. <Secundum> Iohannem. In illo tempore. Jam die festo mediante ascendit Ihesus in templum et docebat. Et cetera. *Homelia leccionis eiusdem*. Quod sequitur de evangelio et hodie lectum est consequenter et nos videamus... *Lectio II^a* ... modus fuerat edocatus, /f. 1v/ quoniam enim eum viderant literas dicentem... *Lectio III^a* ... primitus intendite questionem, et sic ordine expectate solus (Hom. Girona, 45).

FERIA III^a. Secundum Iohannem. In illo tempore. Preteri[ens Ihesus] vidit hominem cecum a n[ativ]itate, et interrogaverunt eum disci[puli] sui: Rabbi quis peccavit, hic, aut p[aren]tes eius, ut cecus nasceretur? Et [cetera]. *Homelia leccionis eiusdem*. De homine quem dominus Ihesus inluminavit qui cecus natus fuit... <Leccio> *Secunda* ... filii pene, filii gehenne. /f. 2/ *Leccio III*. Quomodo natura nisi quia peccante primo homine... Quando inluxit fortasse caticuminum fecit (Hom. Girona, 46).

FERIA V^a. Secundum Iohannem. In illo tempore. Dixit Ihesus iudeorum (*sic*). Pater meus uquemodo operat et ego operor. Et cetera. Usque nunc operatur pater meus et ego operor. Turbavit illos quod carnaliter intelligebant, quia et septimo die... .. usque ad adventum domini nostri Ihesu Christi /f. 2v/ vius dies agit. In vi etate, in sexto die sumus... .. factus est homo ad imaginem dei (Hom. Girona, 47a).

FERIA VI. Secundum Iohannem. In illo tempore. Erat quidam languens Lazarus a Bethania de castello Marie et Marthe sororis eius. Et reliqua. *Homelia leccionis eiusdem*. Inter omnia miracula que fecit dominus noster Ihesus Christus... <Leccio> II. ... Leccio III. ... ne moriatur homo moriturus et non laborat ne // (Hom. Girona, 48).

La procedència de l'arxiu parroquial de Susqueda podria fer pensar que aquest fragment prové d'un antic volum litúrgic d'aquella església. A primer cop d'ull, semblaria confirmar-ho el fet que l'antic homiliari quaresmal de la seu de Vic utilitza el tipus d'homiliari representat en l'homiliari Girona, Museu Diocesà, núm. 45, editat per Raimond Étaix. Tanmateix, aquest fragment prové d'un homiliari quaresmal segons el costum de Girona, com es palesa en els *initia* de les homilies 45 i 47. En la tradició litúrgica de Vic, l'*incipit* d'aquestes homilies és diferent, perquè han estat escapçades deliberadament.

En l'homiliari de Vic, l'homilia 45 comença amb el segon paràgraf del text: «Ille qui latebat docebat, et palam loquebatur et non tenebatur» (Augustinus, *Tractatus in Iohannem*, Tractatus xx, 2). El mateix s'esdevé en l'incipit de l'homilia 47: «*Iudei carnaliter sabbati observacionem putabant Deum post labore*» amb incipit retocat: «*Illi enim carnaliter accipientes sabbati observationem, putabant Deum post laborem*» (Augustinus, *Tractatus in Iohannem*, Tractatus xxix, 2).

La situació fronterera de la parròquia de Susqueda amb el bisbat de Girona explica el transvasament.

EL SERMÓ DOMINUS IHESUS CHRISTUS, DILECTISSIMI FRATRES, POSTQUAM SALUTIFERO ADVENTU

En un fragment d'homiliari de l'ofici diví, datable a la darrerria del segle x, conservat a Tarragona, Arxiu Històric Arxidiocesà, Ms. 21/3, que he descrit i identificat recentment,⁵³ a continuació de l'homilia per al diumenge IV d'Advent, manllevada a l'homiliari carolingi de Luculentius

52. R. ÉTAIX, «L'homiliaire conservé au Museo Diocesano de Gerona», *Analecta Sacra Tarraconensis*, 34 (1961), p. 47-55, reproduït a *Homéiaires patristiques latins*, París, 1994, p. 417-425.

53. F. X. ALTÉS I AGUILÓ, «La tradició codicològica i litúrgica de l'homiliari carolingi de Luculentius a Catalunya. La recensió catalana: inventari i homilies recuperades», *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, vol. 18, Barcelona, 2010, p. 166, núm. 51.

In illo tēpore. Jam die festo media
 ascendit ihs in templū et docēbat.
 et cetera. Sim tenis eu iside.
Quod sequitur de euāglio. et
 hodie lectū est cōsequēter.
 et nos uideam. et qd dñs donauerit
 hīc dicamus. Hesterno die huc uisq;
 lectū erat. quod licet nouidisset dñm
 ih̄m in tēplo p̄ diē festū. loquebāt̄
 tamē de illo. et alii dicebāt bonū.

(Luculentius, 153), comença, escapçats els tres mots inicials, el sermó *Dominus Ihesus Christus, dilectissimi fratres, postquam salutifero adventu suo*, que és un sermó per al temps d'Advent, ací destinat, versemblantment, a la vigília de Nadal.

Es tracta d'un sermó només conegut a través de la segona part de l'antic manuscrit de la seu de Saragossa 17-34 –des de l'any 1958, a biblioteca de la Universitat de Yale a New Haven, fons T. E. Marson, 137–, que fou recopiat al segle XII-XIII sobre un model que duia, com a primera part del volum, la col·lecció de les homilies de sant Gregori el Gran i, com a segona, un sermonari per al temps d'Advent i de Nadal. L'homiliari de sant Gregori hi acabava amb el colofó «*Explicit liber omeliarum. VI kal. Octobris. Anno XXI. Regnante Karolo rege*» (26 de setembre de l'any 21 de Carles el Simple, és a dir, l'any 919). El sermonari que constitueix la segona part es clou amb un simple *explicit*, però, entre els seus textos, n'hi ha un de manllevat a l'Homiliari Toledà el text del qual s'actualitzà en l'era hispànica 912, és a dir, l'any 874.⁵⁴

Tant la datació amb el regnat dels reis francs com les situacions històrica, cultural i litúrgica tan diferents que es vivien a l'Aragó i Catalunya durant el segle X menen a suposar que el model del qual depèn l'antic manuscrit de Saragossa provenia d'un territori sota influència dels reis francs, molt possiblement de l'àrea de la litúrgia catalanonarbonesa, tal com semblen suggerir algunes de les seves fonts més peculiars.

Efectivament, per confegir la col·lecció de trenta-quatre sermons destinats a l'Advent i Nadal, constitutiva de la segona part del manuscrit saragossà, el compilador se serví de diverses fonts identificades, amb la peculiaritat que alguns d'aquests textos només es retroben en homiliaris litúrgics catalans, tal com ja assenyala el seu editor. Però encara hi més. D'entre els trenta-quatre sermons, n'hi ha sis, que només es coneixen per aquest manuscrit, i un d'ells és justament el sermó *Dominus Ihesus Christus, dilectissimi fratres, postquam salutifero adventu suo*, que fins ara no havia estat identificat en els manuscrits litúrgics catalans.

És per això que la presència d'aquest sermó en el fragment Tarragona, Arxiu Històric Arxidiocesà, ms. 21/3 no és casual, tot i que, atesa la datació del fragment, sembla evident que ha de provenir d'un manuscrit de la Catalunya Vella, tal com ho confirma un altre testimoni posterior.

Es tracta d'un fragment d'homiliari de l'ofici diví conservat a l'Arxiu Episcopal de Vic, *Fragments*, IX/29.

54. Editat per R. ÉTAIX, «Sermon inédit de saint Augustin sur la circoncision dans un ancien manuscrit de Saragosse», *Revue des Études Augustiniennes*, 26 (1980), p. 73-74. Pel que fa a aquesta darrera data, Étaix transcriu «*anno presenti in era illa DCCCXII*» i comenta: «Ce qui correspond à l'année 874». Això fa sospitar que ha oblidat una xifra en la transcripció de la data, que deu dir «*era illa DCCCXI*»; altrament, seria l'any 774.

Datació: Segle XII.

Descripció: Dos fulls de pergami amb els marges força rosegats, el primer d'ells amb quatre ulls en el pergami. Pautat amb punta seca per la cara de pèl. Disposició de les cares del pergami: > i <. Escrit amb lletra gòtica a dues columnes amb trenta línies, que formen una caixa d'escriptura de 290 x 220 mm. Tinta negra i rúbriques. En l'anvers de primer full hi ha una inicial D ornada i parcialment fora de la caixa d'escriptura.

Procedència: De les cobertes de volums de l'arxiu parroquial de Santa Eugènia de Relat (Bages).

Contingut:

/f. 1/ tuus mansuetus sedens super asinam et pulli ei. Ecce hostendentis est verbum, idest videte non carnali aspectu... .. splendentes gladios aut certe ornamento /f. 1v/ (terribilium...) ... [...] domino qui non eos cognoscebat, unde// (Pseudo-Chrysostomus, *Opus imperfectum in Matheum*, hom. 37; PG, 56, 836-837; PD, I, 2).

/f. 2/ in infidelitate mori quam in Christum credere. Qui Israel appellatur non quod veri essent israelite, quoniam deum mente non videbant. Ve genti peccatrici, noluerunt cognoscere Filium dei venientem ad redemptionem suam in mundum (Haimo d'Halberstadt, *Commentarium in Isaiam*; cap. I, PL 116, 719A-B).

SERMO SANCTI AUGUSTINI, DE ADVENTU DOMINI. Dominus noster Ihesus Christus, dilectissimi fratres, postquam salutifero adventu suo mundum istum inlustrare dignatus esset Qui habet aures audiendi audiat. /f. 2v/ (Cum) utique quibus ille dicebat sine corporali auditu non erant tradidit semetipsum pro nobis oblacionem et hostiam deo in odorem suavitatis {Ihesus Christus dominus noster qui vivit et regnat per omnia secula seculorum. Amen} (R. ÉTAIX (ed.), «Sermon inédit de saint Augustin sur la circoncision dans un ancien manuscrit de Saragosse», *Revue des Études Augustiniennes*, 26 (1980), p. 73-74).

Lectio sancti evangelii secundum Matheum. //

Atès que el primer full del fragment duu l'homilia per al primer diumenge d'Advent sobre l'evangeli de sant Mateu 21,1, la rúbrica indicadora de l'evangeli de sant Mateu que trobem al final del segon full devia correspondre, d'acord amb el tipus de leccionari de la missa utilitzat a Catalunya,⁵⁵ a l'evangeli de sant Mateu 11, 2 del tercer diumenge d'Advent.

55. F. X. ALTÉS I AGUILÓ, «El leccionari de la missa de Sant Romà de les Bons (Andorra)», *Urgellia*, 2 (1979), p. 183-186.

Malgrat aquesta diferent assignació del sermó *Dominus noster Ihesus Christus, dilectissimi fratres*, els fragments – Tarragona, Arxiu Històric Arxidiocesà, ms. 21/3, i Vic, Arxiu Episcopal, *Fragments*, IX/29 – semblen respondre a un mateix tipus d'homiliari, al qual versemblantment també pertany el fragment d'homiliari Vic, Arxiu Episcopal, *Fragments*, VIII/38,⁵⁶ que duu el mateix comentari d'Haimo d'Halberstadt sobre el capítol primer del profeta Isaïes, seguit del text dels capítols 5 i 6 de la profecia d'Isaïes que es llegien durant les primeres fèries de l'Advent.

Tot i que el fragment Vic, Arxiu Episcopal, *Fragments*, VIII/38 és del segle XIV, el tipus o variant d'homiliari que representa no sembla reflectit en cap dels homiliaris catedralicis catalans. D'altra banda, tant a la Seu d'Urgell com a Vic, Girona i Barcelona, el pròleg que encapçala la lectura ferial de la profecia d'Isaïes durant l'Advent és el de sant Jeroni.⁵⁷

És per això que crida l'atenció que els fragments Vic, Arxiu Episcopal, *Fragments*, VIII/38 i IX/29 provinguin dels dos extrems de la comarca del Bages: Rajadell i Santa Eugènia de Relat (Avinyó).

Per cloure aquesta pàgina serà bo d'esmentar un manuscrit que està a mig camí entre la identificació i la reaparició. Efectivament, l'any 1941, en el catàleg de l'exposició commemorativa del centenari del naixement del mestre Felip Pedrell, instal·lada a la Biblioteca de Catalunya, mossèn Higiní Anglès hi descrigué un processoner de la biblioteca barcelonina del senyor Josep Macià.⁵⁸

Es tractava d'un processoner, copiat al segle XVI sobre pergamí, procedent de l'antiga canònica augustiniana de Sant Martí Sacosta, de Girona, tal com ho declarava el seu títol: *Liber sanctoralis processionum que fieri solent per claustrum in ecclesia sancti Martini de costa civitatis Gerunde in diebus dominicis: et in quibusdam solemnitatibus etiam non occurrentibus in dominicis*.

Ara, al cap d'una cinquantena d'anys, aquest processoner ha esdevingut el manuscrit Barcelona, Biblioteca de Catalunya, M. 3701. A la presència de «verbetes» i de referències processionals al claustre d'aquella canònica, ja indicades per Anglès, cal afegir que les processons més característiques les trobem sota les rúbriques: *In translatione sancti Martini* (f. 59v i ss); *In crastinum Sancti Martini* (f. 101v i ss); *Incipit absolutio generalis fienda in crastina die Omnium Sanctorum in ecclesia sancti Martini* (f. 120v).

Segons el catàleg de venda publicat per la llibreria antiquària Delstre's, de Barcelona, aquest processoner hauria emigrat de la biblioteca de Sant Martí Sacosta, quan era col·legi dels jesuïtes, cap a la del col·legi de Betlem de Barcelona, i hauria passat a mans privades en el procés de la seva reconversió en Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona.

56. És un bifoli de pergamí que conserva part dels marges originals, però que està mancat de la meitat superior del primer full i presenta retalls en el marge inferior. Ara fa 170 × 225 mm i 360 × 225 mm, respectivament. Pautat a punta seca per la cara del pèl. Disposició i plegat de les cares del pergamí: > | <. Escriptura amb lletra gòtica a línia tirada conformant una caixa d'escriptura de 275 × 150 mm, amb vint-i-nou línies per plana. Tinta marró. Prové de l'arxiu parroquial de Rajadell (Bages), on serví de cobertes a un volum anomenat *Varios instrumentos antiguos desde 1559 a 1551*.

57. M. dels S. GROS, «La consuetudina antiga de la Seu d'Urgell», p. 237, núm. 375; M. dels S. GROS, «El *Liber Consuetudinum Vicensis Ecclesie* del canonge Andreu Salmúnia», p. 197, nota 30.

58. H. ANGLÈS, *La música española desde la edad media hasta nuestros días*, Barcelona, 1941, p. 70, núm. 129.